

ΜΑΘΗΜΑ 4

Το υψηλό

§23-§29

Α. Το επόμενο μέρος της Αναλυτικής της αισθητικής δύναμης της κρίσης είναι αφιερωμένο στη δεύτερη θεμελιώδη κατηγορία της αισθητικής, εκείνη του υψηλού (Erhabenes). Ο Καντ, όπως αναφέρθηκε, δεν είναι ο πρώτος που αφιερώνει την αισθητική του στο ζεύγος του ωραίου και του υψηλού. Εδώ δεν θα ασχοληθούμε όμως με την ιστορία των εννοιών. Το χρονικά πλησιέστερο παράδειγμα είναι εκείνο της πραγματείας του

Το ωραίο
και το υψηλό

Έντμουντ Μπερκ *Περί του υψηλού και του ωραίου*, που δημοσιεύτηκε το 1757. Στο έργο αυτό, ο Ιρλανδός εμπειριστής συγγραφέας ανάγει τα δύο συναισθήματα, λίγο ως πολύ, στα σωματικά τους συμπτώματα. Η ανάλυσή του έχει κατά συνέπεια, όπως πιστεύει ο Καντ, κυρίως ανθρωπολογικό ενδιαφέρον και δεν μπορεί να υποστηρίξει μια υπερβατολογική θεμελίωση, δηλαδή την κατάδειξη του τρόπου με τον οποίο είναι δυνατό να κρίνουμε καλαισθητικά. Ο Καντ παραδέχεται βεβαίως, κατά τα άλλα, ότι όλα τα συναισθήματα έχουν σωματική διάσταση, αφού, όπως λέει, χρησιμοποιώντας τη γλώσσα της ψυχολογίας της εποχής, η ηδονή και ο πόνος συνίστανται στην ενίσχυση ή την παρεμπόδιση των ζωτικών δυνάμεων του πνεύματος μέσω του σώματος. Πρωτότυπη λοιπόν στον Καντ δεν είναι τόσο η περιγραφική σύλληψη του υψηλού (που δεν ενδιαφέρει εν προκειμένω) όσο η θεμελίωσή του. Όπως ακριβώς και για το ωραίο, ο Καντ πιστεύει ότι οι κρίσεις περί του υψηλού είναι αναστοχαστικές καλαισθητικές κρίσεις, δεν ανάγονται στις κρίσεις περί ευαρέσκειας και δυσαρέσκειας και δεν έχουν λογικό, δηλαδή γνωστικό χαρακτήρα.

Ωστόσο, ανάμεσα στο ωραίο και στο υψηλό υπάρχουν αξιοσημείωτες διαφορές. Η σημαντικότερη, σύμφωνα με τον Καντ, είναι η εξής. Επειδή το συναίσθημα του ωραίου προκαλείται από τον συντονισμό ανάμεσα στις γνωστικές ικανότητες της φαντασίας και τη διάνοιας ενόψει ενός αντικειμένου, η ευαρέσκεια πηγάζει από το γεγονός ότι κανείς μετατίθεται σε μια κατάσταση όπου αισθάνεται σε ετοιμότητα για γνώση γενικά, μολονότι η καλαισθητική κρίση δεν εκφράζει γνώση του συγκεκριμένου αντικειμένου. Αν το αντικείμενο είναι φυσικό, τότε μοιάζει ότι η φύση εν προκειμένω είναι ακριβώς έτσι όπως εξυπηρετεί τη δύναμη

της κρίσης μας. Με άλλα λόγια, ο συντονισμός των γνωστικών μας ικανοτήτων υποδηλώνει έναν συντονισμό ανάμεσα στη νοητική μας δομή και στη μορφή της φύσης. Ενώ η γνώση των αντικειμένων συνίσταται σε μια διαδικασία κατά την οποία βάζουμε το υλικό της εμπειρίας στο καλούπι (στη μορφή) των εννοιών, η αισθητική προσέγγισή των αντικειμένων μάς προσφέρει το ευχάριστο συναίσθημα ότι το ίδιο το υλικό είναι οργανωμένο από τη φύση σε μορφές, με τρόπο σκόπιμο για τη γνωστική μας δύναμη. Το υλικό γλιστρά από μόνο του μέσα στο καλούπι. Αποκτούμε την αίσθηση ότι η μορφή της νόησής μας είναι ομόλογη εκείνης της ίδιας της φύσης. Τόσο ανάμεσα στη φαντασία και στη διάνοια, όσο και ανάμεσα στην κριτική μας δύναμη και στη μορφή της φύσης μοιάζει να επικρατεί *αρμονία*. Μέσα από κάθε αντικείμενο που βρίσκουμε ωραίο, ο κόσμος μάς γνέφει, αφήνοντας να εννοηθεί ότι δεν μας είναι ξένος.

Το εντελώς αντίθετο συμβαίνει όμως στην περίπτωση του υψηλού. Το εν λόγω συναίσθημα (ή η σχετική καλαισθητική κρίση) δημιουργείται με αφορμή τη θέαση αντικειμένων τα οποία, δεδομένων των περιορισμών των γνωστικών μας ικανοτήτων, παρουσιάζονται δυσανάλογα μεγάλα (ή δυνατά) για εμάς, π.χ. ένας γκρεμός που φαίνεται απύθμενος ή ένας σεισμός που καταστρέφει ολοσχερώς τις ανθρώπινες κατασκευές. Η σχέση μεταξύ της φαντασίας και της διάνοιας είναι τότε διαταραγμένη και η μορφή των φυσικών αντικειμένων εμφανίζεται εντελώς ακατάλληλη (μη σκόπιμη) για τη δύναμη της κρίσης μας. Το κυρίαρχο συναίσθημα είναι λοιπόν εκείνο της *δυσαρμονίας*. Ακριβέστερα, καθώς το φυσικό αντικείμενο παρουσιάζεται εντελώς απρόσφορο στη νοητική μορφοποίηση, η φύση, έτσι όπως εκδηλώνεται σε αυτό, φαντάζει άτακτη και άμορφη. Θα έλεγε κανείς ότι απουσιάζει εκείνο το περίγραμμα το οποίο, περικλείοντας το πολλαπλό υλικό της εμπειρίας, του δίνει τάξη και μορφή.

Κατ' αρχάς λοιπόν, η εμπειρία του υψηλού είναι επώδυνη και απογοητευτική. Το υψηλό δεν είναι όμως το άσχημο (μια κατηγορία με την οποία ο Καντ δεν ασχολείται καθόλου), αλλά αποτελεί, σε τελική ανάλυση, όπως και το ωραίο, ένα συναίσθημα ευαρέσκειας. Παραδόξως, αυτό οφείλεται στην άμορφη εντύπωση που δίνουν τα αντικείμενα τα οποία το προκαλούν. Άμορφο είναι, όπως μόλις είπαμε, ό,τι δεν διαθέτει περίγραμμα και άρα δεν γνωρίζει όρια. Αυτό όμως που δεν έχει όρια είναι απεριόριστο. Ο Λόγος όμως, τον οποίο ο Καντ διακρίνει ως γνωστική ικανότητα από τη διάνοια, έχει την τάση να συλλαμβάνει ό,τι είναι άνευ ορίων ως ολότητα (βλ. μάθημα A8). Έτσι, η ματαιώση της συνεργασίας μεταξύ φαντασίας και διάνοιας εγείρει τη γνωστική ικανότητα του Λόγου εν γένει. Όπως λοιπόν στην περίπτωση του ωραίου το αντικείμενο αναφέρεται σε μια απροσδιόριστη έννοια της διάνοιας, έτσι και στην περίπτωση του υψηλού αναφέρεται σε μια απροσδιόριστη ιδέα του Λόγου. Μέσω αυτής της αναφοράς, η οδύνη μετατρέπεται σε αισθητική ηδονή, μια ηδονή την οποία ο Καντ χαρακτηρίζει ως αρνητική, ακριβώς γιατί προϋποθέτει το αντίθετό της. Αν θέλαμε να αναζητήσουμε κάποια άλλη λέξη για το συναίσθημα του υψηλού, αυτή θα ήταν το δέος ή ο σεβασμός, τον οποίο πραγματεύεται ο Καντ στο πλαίσιο της ηθικής

του φιλοσοφίας (βλ. μαθήματα B7 και Π5). Αυτό που σέβομαι και θαυμάζω με έλκει την ίδια στιγμή που μου επιβάλλει την τήρηση απόστασης.

Η οδυνηρή και η ηδονική πλευρά του υψηλού δεν έχουν την ίδια πηγή. Ενώ η αισθητική ηδονή προέρχεται από την αφύπνιση του Λόγου μας, από τα αντικείμενα της φύσης προέρχεται μόνο ένα οδυνηρό συναίσθημα. Έτσι, θα έλεγε κανείς, ότι το υψηλό συναρτάται μόνο έμμεσα με τη σχέση που έχουμε με τη φύση. Ασφαλώς, ούτε το συναίσθημα του ωραίου δικαιολογεί οποιαδήποτε απόφανση για τη φύση με αξιώσεις γνώσης. Ωστόσο, το υποκείμενο της αισθητικής ενατένισης αισθάνεται μια οικειότητα με τον κόσμο, μια ορισμένη συγγένεια ανάμεσα στον νου του και στη σκόπιμη φυσική μορφή. Μπορεί κάλλιστα να μπει στον πειρασμό να εικάσει όχι μόνο μια υποκειμενική αλλά και μια αντικειμενική σκοπιμότητα, δηλαδή μια τελεολογία της φύσης, όσο ανεπαρκής και να είναι η δικαιολόγηση μιας τέτοιας θεώρησης. Παρόλο λοιπόν που το «ωραίο» δεν αποτελεί λογικό κατηγορήμα και άρα ιδιότητα του αντικειμένου, το υποκείμενο της καλαισθητικής κρίσης καλεί ωραίο όχι μόνο το συναίσθημά του, αλλά και το ίδιο το αντικείμενο. Κάτι παρόμοιο δεν γίνεται, όπως ισχυρίζεται ο Καντ, στην περίπτωση των αντικειμένων που προκαλούν το συναίσθημα του υψηλού. Δεν χαρακτηρίζουμε υψηλό τον ταραγμένο ωκεανό αλλά μόνο τις ιδέες του Λόγου που αναδύονται με αφορμή τη συγκεκριμένη εμπειρία. Με αυτή την έννοια, το συναίσθημα του υψηλού είναι διπλά υποκειμενικό. Δεν είναι σαφές κατά πόσο αυτή η διάκριση μεταξύ ωραίου και υψηλού αντικατοπτρίζει όντως την εμπειρία μας, απηχεί πάντως τη διάκριση μεταξύ διάνοιας (που οργανώνει τη φύση) και Λόγου (που είναι πέραν της φύσης) στη φιλοσοφία του Καντ. Δεν θα ήταν άστοχο να πούμε ότι το υψηλό σχετίζεται προς το ωραίο όπως «ο ηθικός νόμος μέσα μου» με τον «έναστρο ουρανό πάνω μου», όπως αυτό συμβαίνει στο τέλος της ΚΠΛ (βλ. μάθημα B12). Εν γένει, η αισθητική του ωραίου αποτελεί, τρόπον τινά, τη θεωρητική διάσταση της αισθητικής φιλοσοφίας, ενώ η αισθητική του υψηλού την πρακτική.

Αν θέλουμε να κοιτάξουμε τη σχέση του ωραίου και του υψηλού από συστηματική άποψη, τότε το συναίσθημα του ωραίου αντιστοιχεί στη λογική λειτουργία της ποιότητας. Αντίθετα, εκείνο του υψηλού, που συνδέεται με το υπέρτερο μέγεθος, αντιστοιχεί σε αυτή της ποσότητας. Όπως είδαμε, ο Καντ αναλύει το ωραίο με βάση και τις τέσσερις λογικές λειτουργίες. Το ίδιο κάνει και στην περίπτωση του υψηλού, με δύο διαφορές. Η πρώτη είναι ότι η ανάλυση ξεκινά, σε συμφωνία με τη φύση του υψηλού, από την κατηγορία της ποσότητας. Η δεύτερη και σημαντικότερη είναι ότι, σε αντίθεση με το ωραίο και τη γαλήνια ενατένιση, το υψηλό είναι ένα συναίσθημα αναστάτωσης και άρα κινητοποιεί όχι μόνο τη γνωστική αλλά και την επιθυμητική ικανότητα. Για να αποδώσει την πρόσθετη αυτή διάσταση, ο Καντ εφαρμόζει τη διάκριση των δύο πρώτων από τις δύο τελευταίες λογικές λειτουργίες στην οποία είχε προβεί ήδη στην ΚΚΛ. Οι κατηγορίες της ποσότητας και της ποιότητας, που δεν έχουν να κάνουν με την ύπαρξη των αντικειμένων, ονομάζονται μαθηματικές, ενώ οι κατηγορίες της

σχέσης και του τρόπου, που αναφέρονται σε πραγματικά αντικείμενα, δυναμικές (βλ. μάθημα Α4). Αντιστοίχως, ο Καντ διακρίνει ανάμεσα στο «μαθηματικώς υψηλό» και στο «δυναμικώς υψηλό». Το πρώτο αφορά το υπέρτερο μέγεθος, το δεύτερο την υπέρτερη δύναμη.

Ο ορισμός του μαθηματικώς υψηλού, «*υψηλό* ονομάζουμε ό,τι είναι *απολύτως μεγάλο*» (§25), είναι πιθανόν να προκαλέσει την απορία ή και την απόρριψη εκ

Το μαθηματικώς
υψηλό I: το μεγάλο

μέρους του αναγνώστη. Είναι προφανές ότι όσο μεγάλο και αν είναι κάτι, πάντοτε μπορεί να υπάρξει κάτι ακόμη μεγαλύτερο. Για να δικαιολογήσει, λοιπόν, την επιλογή του εν λόγω ορισμού, ο Καντ αποφασίζει να κάνει μια παράκαμψη, εξηγώντας πρώτα τι εννοούμε

όταν λέμε απλώς πως κάτι είναι μεγάλο.

Τέτοιου είδους κρίσεις εκφέρουμε καθημερινά. Λέμε π.χ. «ο ωκεανός είναι μεγάλος» ή «ο άντρας αυτός είναι ψηλός», συχνά μάλιστα με τον υπαινιγμό ενός θαυμασμού. Προφανώς, δεν εννοούμε ότι έχει, έτσι αόριστα, κάποιο ύψος, αφού ύψος διαθέτουν όλοι οι άντρες, όπως μέγεθος, εν γένει, έχουν όλα τα αντικείμενα. Με τη φράση μας αυτή δεν θέλουμε όμως ούτε να πούμε ποιο ακριβώς είναι αυτό το μέγεθος. Αν θέλαμε να κάνουμε κάτι τέτοιο, τότε θα έπρεπε να τον μετρήσουμε, κάνοντας χρήση αριθμητικών εννοιών. Θα μπορούσαμε τότε να πούμε: «Αυτός ο άντρας είναι 1,90 μ. ψηλός». Μια τέτοια κρίση θα ήταν μια λογική, προσδιοριστική κρίση, που θα αξίωνε να αποδώσει μια αντικειμενική ιδιότητα του εν λόγω σώματος. Ο αριθμός 1,90 δεν θα είχε όμως κανένα νόημα, αν δεν συνοδευόταν από τη μονάδα στη βάση της οποίας έγινε η μέτρηση. Για αυτόν ακριβώς τον λόγο λέμε «1,90 μ.». Η μονάδα μας, το μέτρο, έχει όμως κι εκείνη ένα ορισμένο μέγεθος, ας πούμε 100 εκατοστών, το ίδιο όμως συμβαίνει και με το εκατοστό, το χιλιοστό κ.ο.κ. Συνεπώς, όλες οι έννοιες μεγέθους είναι συγκριτικές. Το ύψος των 1,90 μέτρων είναι 1,90 φορές μεγαλύτερο από το ύψος του 1 μέτρου, τη μαθηματική έννοια του οποίου εφαρμόσαμε στον άντρα του παραδείγματος.

Όταν δεν προσδιορίζουμε το ύψος και λέμε απλώς, όπως στο αρχικό παράδειγμά μας, ότι ο άντρας είναι ψηλός, τότε μοιάζει να αδιαφορούμε για τον συγκριτικό χαρακτήρα κάθε έννοιας μεγέθους. Ωστόσο, δεν λέμε ανοησίες και μάλιστα περιμένουμε, κατά κανόνα, ότι οι συνομιλητές μας θα συμφωνήσουν με την εκτίμησή μας, αν και δίχως προσδιορισμένη μέτρηση και άρα δίχως κριτήριο. Πράγματι, δεν μοιάζει να υπάρχει κάτι στην εν λόγω κρίση που μπορεί να επαληθευτεί ή να διαψευστεί. Όλοι μας όμως καταλαβαίνουμε τι εννοεί όποιος λέει «αυτός ο άντρας είναι ψηλός», και αυτό δείχνει ότι να μην δεν υπάρχει καθορισμένο κριτήριο, όμως υφίσταται ένα κριτήριο που είναι άρρητο και βάσει του οποίου δημιουργείται η προσδοκία της συμφωνίας. Μπορούμε τώρα να θυμηθούμε την περίπτωση που αναλύσαμε, μιλώντας στο προηγούμενο κεφάλαιο για το ωραίο, όταν εξετάζαμε διατυπώσεις στις οποίες το «ωραίο» χρησιμοποιείται ως επιθετικός προσδιορισμός. Είδαμε εκεί ότι μια τέτοια εφαρμοσμένη καλαισθητική κρίση στηρίζεται συνήθως σε έναν εμπειρικό μέσο όρο, όπως άλλωστε συμβαίνει και

εδώ. Όποιος λέει «αυτός ο άντρας είναι ψηλός», τον συγκρίνει με τον μέσο όρο των αντρών που έχει δει. Πρόκειται λοιπόν και εδώ για μια αναστοχαστική κρίση, η οποία δεν εφαρμόζει μια καθορισμένη έννοια, αλλά υπάγει το υλικό, μέσω της φαντασίας, σε μια έννοια που είναι απροσδιόριστη. Η κρίση αυτή είναι, όπως και η αντίστοιχη περί του ωραίου, χωρίς διαφέρον, όταν η αρέσκεια που ενδεχομένως τη συνοδεύει δεν προέρχεται από κάποια σκέψη σε σχέση με το σε τι θα μπορούσε να χρησιμεύσει το ύψος του άντρα (π.χ., να βιδώσει τον γλόμπο που δεν φτάνουμε), αλλά εκφράζει έναν ανιδιοτελή θαυμασμό που προκύπτει από το ύψος, δηλαδή το μέγεθος και μόνο.

Μπορούμε τώρα να επιστρέψουμε στη διατύπωση «απολύτως μεγάλο». Αυτή έχει τρόπον τινά την ίδια σχέση με την απλή διατύπωση «μεγάλο» που έχει η κρίση «αυτός ο άντρας είναι ψηλός» με την κρίση «αυτός ο άντρας είναι 1,90 μ. ψηλός». Λέγαμε ότι η κρίση «αυτός ο άντρας είναι ψηλός» φαίνεται να αδιαφορεί για τον συγκριτικό χαρακτήρα κάθε μεγέθους. Στην πραγματικότητα όμως κάνει, όπως μόλις είπαμε, μια άρρητη και απροσδιόριστη σύγκριση με έναν κατά προσέγγιση μέσο όρο, απλώς χωρίς την εφαρμογή εννοιών, αλλά άμεσα κατά την εποπτεία. Η διατύπωση, όμως, «απολύτως μεγάλο» ρητά αρνείται οποιαδήποτε σύγκριση. Αυτό που είναι απόλυτα μεγάλο δεν είναι μεγάλο σε σχέση με κάτι άλλο, συγκεκριμένο ή αόριστο, αλλά μπορεί, όπως γράφει ο Καντ, να συγκριθεί μόνο με τον εαυτό του. Επομένως, σε μια τέτοια κρίση είναι εντελώς αδιάφορο τι είδους αντικείμενο είναι αυτό στο οποίο αποδίδεται ο χαρακτηρισμός του «απολύτως μεγάλου», δηλαδή του υψηλού. Έτσι, αν οι κρίσεις του τύπου «αυτό είναι μεγάλο» είναι το ανάλογο των εφαρμοσμένων καλαισθητικών κρίσεων περί του ωραίου (όπου το ωραίο προσδιορίζει ως επίθετο ένα ουσιαστικό), οι κρίσεις περί του υψηλού είναι το ανάλογο των καθαρών καλαισθητικών κρίσεων, για τις οποίες μιλήσαμε στο προηγούμενο μάθημα. Η σύγκριση δεν γίνεται με βάση κάποιο αντικειμενικό, αλλά με ένα υποκειμενικό κριτήριο, δηλαδή την ικανότητα του υποκειμένου. Άρα η επαγωγή δεν γίνεται σε μια απροσδιόριστη έννοια, όπως στην κρίση «αυτό είναι μεγάλο», αλλά σε μια καθαρή μορφή, στη γνωστική ικανότητα, η οποία παρέχει τη δυνατότητα της γνώσης και δεν είναι μια πραγματική γνώση όπως συμβαίνει με μια έννοια.

Η αποφασιστική διαφορά συνίσταται όμως στο εξής. Ενώ στο ωραίο ο Καντ έκανε λόγο για έναν παιγνιώδη συντονισμό της φαντασίας με τη διάνοια εν γένει, το συναίσθημα του υψηλού συνίσταται στην έλλειψη συντονισμού. Αυτό που είναι «απολύτως μεγάλο» δεν χωράει σε καμιά έννοια της διάνοιας. Επειδή όμως το συναίσθημα του υψηλού προκαλείται όταν το απολύτως μεγάλο και άρα απροσμέτρητο εμφανίζεται σε ένα αντικείμενο, ανακαλείται η τάση του Λόγου να σκέφτεται κάτι ως ολότητα ακόμη και ό,τι δεν έχει όριο. Το συναίσθημα του υψηλού αναζωογονεί την επίγνωση του Λόγου ως μιας υπεραισθητής ικανότητας εντός μας, η οποία παραμένει απρόσβλητη από τους εμπειρικούς περιορισμούς. Αυτή η επίγνωση είναι η πηγή της ευφορίας που περιλαμβάνεται στο μεικτό (οδυνηρό και ηδονικό) συναίσθημα του υψηλού.

Β. Πώς φτάνει όμως κανείς να αποδώσει σε ένα αντικείμενο τον χαρακτήρα του απολύτως υψηλού; Αυτό ο Καντ το εξηγεί στο πλαίσιο της ανάλυσης της έννοιας του υψηλού υπό τη λογική λειτουργία του ποσού, την οποία, όπως είπαμε, προτάσσει εδώ εκείνης της ποιότητας. Το βασικό θέμα αυτής της ανάλυσης είναι η σύγκριση ανάμεσα στην αισθητική και στη μαθηματική εκτίμηση (μέτρηση). Από τη σημερινή μας οπτική γωνία ανθρώπων που ζουν σε κοινωνίες όπου η τεχνολογία είναι αποφασιστικής σημασίας, η τελευταία

Μαθηματική
μέτρηση και
αισθητική
αποτίμηση

φαντάζει ίσως ως η μόνη πραγματική εκτίμηση, ενώ μια μη αριθμητική εκτίμηση ακούγεται ως ελλειμματική, τουλάχιστον ως προς τον βαθμό ακρίβειας. Θεωρούμε, κατά κανόνα, ότι η ορθότητα μιας αισθητικής αποτίμησης εξαρτάται από τον βαθμό προσέγγισής της στη μαθηματική. Ο Καντ επισημαίνει, ωστόσο, ότι η σχέση εξάρτησης είναι στην πραγματικότητα αντίστροφη. Διαπιστώσαμε προηγουμένως ότι κάθε μέτρηση απαιτεί μια μονάδα μέτρησης και ότι κάθε μονάδα μπορεί να μετρηθεί, με τη σειρά της, με βάση κάποια άλλη. Αν δεν υπάρχει μια αρχική, μη αναγώγιμη μονάδα μέτρησης, τότε όλες μας οι μετρήσεις βρίσκονται στον αέρα. Μια τέτοια μονάδα δεν θα πρέπει να μετριέται με βάση κάποια άλλη και άρα θα πρέπει να μπορεί να συγκριθεί μόνο με τον εαυτό της. Αυτό σημαίνει ότι το μέγεθος της πρότυπης μονάδας μέτρησης μπορεί να εκτιμηθεί μόνο αισθητικά.⁵

Κατά τα άλλα, τονίζει όμως ο Καντ, οι δύο τρόποι εκτίμησης του μεγέθους δεν είναι μεταξύ τους συγκρίσιμοι. Ο μαθηματικός τρόπος προϋποθέτει ένα γνωστικό διαφέρον και βασίζεται στη χρήση εννοιών, ενώ από τον αισθητικό τρόπο απουσιάζουν τόσο ο σκοπός όσο και οι έννοιες. Μπορούμε να καταλάβουμε τη διαφορά με ένα παράδειγμα. Έστω ότι θέλω να μετρήσω έναν αριθμό από χάντρες συγκεντρωμένες άτακτα η μία δίπλα στην άλλη. Το πιο απλό που μπορώ να κάνω είναι να τις απομακρύνω μία μία με το δάχτυλό μου και παράλληλα να μετρώ: «1, 2, 3 κ.λπ.» Όσες και αν είναι οι χάντρες, δεν πρόκειται να κάνω λάθος, απλώς θα μου πάρει κάποιο χρόνο. Χωρίς αμφιβολία, η επιτυχία της μέτρησης είναι ανεξάρτητη από το σχήμα, το χρώμα και το μέγεθος που έχουν οι χάντρες, όπως επίσης και από το αν είναι καν χάντρες ή άλλα αντικείμενα. Κατά αντίστοιχο τρόπο, κάθε φορά που κάνω μια μέτρηση, χρησιμοποιώντας αριθμητικές έννοιες, είμαι σίγουρος για την επιτυχία, αρκεί να μετρώ προοδευτικά, ανεξάρτητα από το ποια είναι μονάδα με βάση την οποία μετρώ. Είναι εντελώς αδιάφορο αν θα μετρήσω κάτι σε εκατοστά ή χιλιόμετρα, γιατί, η προοδευτική κίνηση της φαντασίας βρίσκεται στην υπηρεσία της διάνοιας, η οποία την καθοδηγεί με ασφάλεια ως την ολοκλήρωση της μέτρησης. Για τη διάνοια, η μονάδα μέτρησης είναι τόσο αδιάφορη όσο αδιάφορο είναι το αν θα γεμίσω ένα συρτάρι με μικρά ή μεγάλα αντικείμενα, αρκεί αυτά να χωράνε.

⁵ Αυτό είναι το νόημα του πρότυπου μέτρου που φυλάσσεται στο Μουσείο Μέτρων και Σταθμών στις Σέβρες.

Διαφορετικά έχουν τα πράγματα αν θέλω να κάνω μια αποτίμηση του μεγέθους χωρίς έννοιες, αν πρέπει π.χ. να εκτιμήσω αν οι χάντρες είναι πολλές ή λίγες ή αν ένα κτίριο είναι ψηλό ή όχι, έτσι όπως το κοιτάζω. Και σε αυτή την περίπτωση, βέβαια, η φαντασία προχωρά προοδευτικά, όμως για να μην είναι η πρόοδος αυτή μάταιη, θα πρέπει να θυμάμαι κάθε προηγούμενο βήμα. Επομένως η διαδοχική πρόσληψη (Auffassung) στην εποπτεία πρέπει να συνοδεύεται από μια σύνθεση (σύλληψη, συμπερίληψη: Zusammenfassung) των παραστάσεων, έτσι ώστε να διατηρείται η ενότητα της εποπτείας (βλ. μάθημα Α5). Ο Καντ θεωρεί ότι η ικανότητα της φαντασίας είναι εν προκειμένω περιορισμένη. Από ένα σημείο και μετά, κάθε νέα παράσταση αποκτάται με τίμημα το ξέχασμα μιας παλιότερης. Αυτό δεν συμβαίνει όταν μετράμε με αριθμούς και άρα εκτιμούμε το μέγεθος μέσω της διάνοιας. Ασφαλώς, η διάνοια που υπάγει το υλικό της φαντασίας σε έννοιες πραγματοποιεί επίσης μια σύνθεση (comprehensio logica), με τη διαφορά ότι μπορεί να ξεχνά χωρίς κόστος, όπως ακριβώς κάποιος που μετρά τις χάντρες βάζοντάς τες σε ένα σακούλι δεν χρειάζεται στο τέλος να τις βλέπει για να πει πόσες είναι. Το αντίθετο συμβαίνει όμως κατά τη σύνθεση της φαντασίας (comprehensio aesthetica), όπου ζητούμενη είναι η συγκράτηση μιας ενιαίας εποπτείας κατά τη διαδοχή.

Συμβαίνει, λοιπόν, όταν η διαδοχή είναι πολύ μακρά για τη δύναμη της φαντασίας, το αντικείμενο να εμφανίζεται, από αισθητική, δηλαδή υποκειμενική άποψη, απείρως μεγάλο. Η αποτυχία της φαντασίας να συλλάβει αυτό το άπειρο ως ένα όλο ωθεί στη σύγκριση της περιορισμένης αισθητηριακής μας ικανότητας με την ικανότητα του Λόγου, ο οποίος, όπως γνωρίζουμε, μέσω των ιδεών του, σκέφτεται ακόμη και το άπειρο ως μία ολότητα. Κάτι τέτοιο δεν μπορούν να κάνουν οι έννοιες της διάνοιας, αφού καμιά μονάδα μέτρησης δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη μέτρηση του απείρου. Αν, τώρα, το ερώτημα είναι ποια αντικείμενα προκαλούν το συναίσθημα του υψηλού, τότε η απάντηση είναι εκείνα στα οποία η φύση παρουσιάζεται, υποκειμενικώς, ως άπειρη. Η φύση, έτσι όπως μπορούμε να τη γνωρίσουμε, δηλαδή ως το σύνολο των φαινομένων, ουδέποτε συγκροτεί μια άπειρη ολότητα. Επομένως, η ιδέα της φύσης που μας προσκομίζει το συναίσθημα του υψηλού είναι εκείνη του υπεραισθητού της υποστρώματος, δηλαδή του πράγματος καθ' εαυτό, ανεξάρτητα από τις υποκειμενικές μας γνωστικές ικανότητες (βλ. μάθημα Α1). Επειδή όμως οι ιδέες του Λόγου δεν προσφέρονται στη θεωρητική (γνωστική), αλλά μόνο στην πρακτική (ηθική) χρήση, το υψηλό φέρνει τον άνθρωπο εμμέσως αντιμέτωπο με τον ηθικό του προορισμό, ο οποίος, όπως θεωρεί ο Καντ, δεν μπορεί να προσδιοριστεί στη βάση του αισθητού κόσμου (βλ. μάθημα Π2).

Ο Καντ εξηγεί αναλυτικότερα την εμπλοκή του Λόγου, αναφερόμενος στη διάσταση της ποιότητας. Σε αυτή δεσπόζει ο διφυής χαρακτήρας του συναίσθηματος του υψηλού. Από τη μια, η αποτυχία της φαντασίας είναι επώδυνη και, από την άλλη, η επίγνωση μιας υπεραισθητικής ικανότητας εντός μας είναι ηδονική. Η οδύνη δεν είναι όμως απλώς ένα προστάδιο της ηδονής, αλλά η προϋπόθεσή της. Η μεταξύ τους σχέση δεν είναι επομένως αυτή μιας απλής αντίθεσης. Στην πραγματικότητα, ο λόγος της λύπης, η αίσθηση του περιορισμού μας από την

άποψη της αισθητηριακής ικανότητας, είναι ο ίδιος με τον λόγο της χαράς, η οποία συνίσταται στην αίσθηση υπεροχής του Λόγου, την ικανότητα του οποίου διαπιστώνουμε εντός μας, έναντι οποιουδήποτε αισθητού προσδιορισμού. Η μικρότητα την οποία αισθανόμαστε υποκειμενικά ενόψει του αντικειμένου που προκαλεί το συναίσθημα του υψηλού είναι η ίδια με τη μικρότητα του αισθητού κόσμου, που γνωρίζουμε μέσω εννοιών της διάνοιας, συγκρινόμενου με τον Λόγο και τις απαιτήσεις του. Δεν χαιρόμαστε *παρά* την αποτυχία, αλλά ακριβώς λόγω αυτής. Με αυτή λοιπόν την έννοια, η δυσαρμονία μεταξύ φαντασίας και Λόγου (στη θέση της αρμονίας μεταξύ φαντασίας και διάνοιας στην περίπτωση του ωραίου) είναι μια κρυφή συμφωνία μεταξύ τους. Ο Καντ καταλήγει λοιπόν ότι το άπειρο μέγεθος το οποίο αποδίδουμε σε ένα αντικείμενο που γεννά το συναίσθημα του υψηλού δεν είναι το μέγεθος του αντικειμένου, αλλά το μεγαλείο του Λόγου. Αν θαυμάζουμε τον ωκεανό, τις ψηλές βουνοκορφές, τα βάραθρα κ.ο.κ., δηλαδή τα ίδια τα αντικείμενα για το μέγεθός τους, τότε αυτό συμβαίνει μόνο λόγω μιας υποστασιοποίησης (υφαρπαγής: *Subreption*) που επενδύει τα αντικείμενα με τη λάμψη που αρμόζει μόνο στον Λόγο, του οποίου φορείς είναι τα υποκείμενα και του οποίου ο νόμος είναι το πραγματικό αντικείμενο του δέους. Όπως η προσπάθεια της φαντασίας να συλλάβει σε μία εικόνα ένα εκτατό πλήθος στοιχείων ταυτοχρόνως προϋποθέτει την αγνόηση των χωροχρονικών διαφορών (της απόστασης των στοιχείων μεταξύ τους και της διάρκειας της πρόσληψης), έτσι και ο νόμος του Λόγου υψώνεται υπεράνω κάθε χωροχρονικού περιορισμού.

Γ. Περνώντας τώρα στο δυναμικώς υψηλό, η υπεροχή του φυσικού αντικειμένου εμφανίζεται με όρους δύναμης αντί μεγέθους. Η διαφορά συνίσταται στο ότι ο θαυμασμός που τρέφω για κάτι λόγω του μεγέθους του σχετίζεται με τις διαστάσεις του στον χώρο (αλλά και στον χρόνο, στον βαθμό που η διαδοχική σύλληψη των μερών του διαρκεί περισσότερο), δεν αφορά όμως τη δυνατότητα φυσικής επίδρασης του πραγματικού αντικειμένου. Από την άποψη των δυναμικών κατηγοριών (που αναφέρονται στην πραγματικότητα των αντικειμένων και όχι στην παράστασή τους και μόνο), υψηλό είναι εκείνο στη δύναμη του οποίου δεν θα μπορούσα να προβάλλω αντίσταση. Μια τέτοια κρίση είναι, ωστόσο, αναμειγμένη με κάποιο συμφέρον, και συγκεκριμένα με το συμφέρον να αποφύγω τα δεινά που θα επέφερε η επίδραση αυτής της δύναμης. Επομένως, η κρίση περί της ακαταμάχητης δύναμης είναι αισθητική (χωρίς συμφέρον), μόνο εφόσον γνωρίζω ότι δεν διατρέχω πραγματικό κίνδυνο. Υψηλό, από την άποψη αυτή, είναι κάτι το οποίο είναι φοβερό, χωρίς να το φοβόμαστε.

Η έκρηξη ενός ηφαιστείου την οποία παρακολουθώ από μακριά (ή, στις μέρες μας, με τη βοήθεια μιας κάμερας) μπορεί να μου γεννήσει το συναίσθημα του υψηλού, όχι όμως η έκρηξη που συμβαίνει δίπλα μου και απειλεί τη ζωή μου. Σύμφωνα με μία διαδεδομένη παρερμηνεία, η ευαρέσκεια που αισθάνομαι προέρχεται από τη διαφορά μεταξύ του δυνατού και του πραγματικού κινδύνου. Ο Καντ δεν εννοεί

Το δυναμικώς
υψηλό

όμως ότι αντλώ ηδονή επειδή συγκρίνω τον κίνδυνο ως παράσταση με την ασφαλή κατάσταση στην οποία βρίσκομαι πραγματικά. Η ασφάλεια είναι απλώς προϋπόθεση του αισθητικού χαρακτήρα της κρίσης, δεν συνεισφέρει στην ποιότητα του συναίσθηματος. Η εξήγηση της ευαρέσκειας που συνοδεύει το δυναμικώς υψηλό είναι ανάλογη εκείνης που συνοδεύει, σύμφωνα με τον Καντ, το μαθηματικώς υψηλό. Η ανικανότητα φυσικής αντίστασης που αισθάνομαι απέναντι στη δύναμη του υπέρτερου αντικειμένου με κάνει να αναγνωρίζω την κατωτερότητα της σωματικής φύσης, σε οποιαδήποτε έκφανσή της, έναντι της ηθικής φύσης του ανθρώπου, δηλαδή της ανθρωπότητας (του ανθρώπινου στοιχείου) στο πρόσωπό μου (βλ. μάθημα Π10). Αναλογίζομαι έτσι ότι κανένα φυσικό κόστος δεν είναι ικανό να με αποτρέψει από την αναγνώριση της άπειρης αξίας της ανθρώπινης προσωπικότητας.

Όπως είναι φανερό, το υψηλό εν γένει, και ακόμη περισσότερο ειδικά το δυναμικώς υψηλό, έχει για τον Καντ ηθική σημασία, καθώς η δυσαρμονική φύση του συναίσθηματος εκπροσωπεί την ανωτερότητα του ηθικού έναντι του φυσικού κόσμου. Σε αντίθεση με το ωραίο, όπου ο νους και η φύση εμφανίζονται σε αρμονία, το υψηλό επιδεικνύει ότι η απόσταση μεταξύ του απείρου (για το οποίο μόνο ο Λόγος είναι ικανός) και του πεπερασμένου (της φύσης) είναι άπειρη. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι οι κρίσεις περί του υψηλού είναι ηθικές κρίσεις. Για παράδειγμα, υψηλό είναι το συναίσθημα που μας γεννά η παράσταση του ατρόμητου πολεμιστή και όχι του πολιτικού, μολονότι η ηθική φιλοσοφία του Καντ αξιώνει την κατάργηση των πολέμων και την εγκαθίδρυση μιας αιώνιας ειρήνης μεταξύ κρατών δικαίου. Ότι σε μια αντικειμενική ηθική κρίση μπορεί να συνιστά αντικείμενο απαγόρευσης, σε μια αισθητική και άρα υποκειμενική κρίση μπορεί να λαμβάνει θετικό πρόσημο. Η μετάφραση των υποκειμενικών σε αντικειμενικές κρίσεις είναι λοιπόν αδύνατη. Από την άλλη, ο Καντ πιστεύει ότι μόνο ένας ενάρετος άνθρωπος είναι ικανός για το συναίσθημα του υψηλού ενόψει της παράστασης του Θεού ή φυσικών καταστροφών τις οποίες συχνά αποδίδουμε στην παντοδύναμη θεία θέληση. Όποιος φοβάται τον Θεό παραμένει δέσμιος ενός συμφέροντος, το οποίο καθιστά αδύνατη την αισθητική θεώρηση. Ενώ ο δεισιδαίμων υποτάσσεται στον Θεό από φόβο για την τιμωρία που θα υποστεί αν δεν το κάνει, ο άνθρωπος που διαθέτει βεβαιότητα για το ηθικό του φρόνημα είναι υπεράνω σκέψεων δοσοληψίας, και αυτό ακριβώς του επιτρέπει να θαυμάζει, χωρίς διαφέρον, το θεικό μεγαλείο. Επιβεβαιώνεται, λοιπόν, και από αυτή την άποψη, η ηθική προτεραιότητα που αναγνωρίζει ο Καντ στον Λόγο, τον οποίο βρίσκουμε ως ικανότητα εντός μας, έναντι της ύπαρξης του Θεού, μολονότι ο ηθικός άνθρωπος δεν μπορεί παρά να θέλει να υπάρξει Θεός (βλ. μάθημα B11).

Σε σχέση, τέλος, με τις κατηγορίες του τρόπου, ο Καντ αναγνωρίζει στις κρίσεις περί του υψηλού, όπως ακριβώς και στην περίπτωση του ωραίου, υποκειμενική καθολικότητα. Παρόλο που η εν λόγω καθολικότητα αντιστοιχεί απλώς και μόνο σε μια προσδοκία καθολικής συμφωνίας, αυτή δεν θα ήταν καν δυνατή αν πρόκειτο για εμπειρικές κρίσεις περί του ευχάριστου και του δυσάρεστου. Η προσδοκία θεμελιώνεται, αντιθέτως, στο ότι ο περιορισμός της φαντασίας είναι

δομικό χαρακτηριστικό της ανθρώπινης γνωστικής ικανότητας και άρα έχει a priori χαρακτήρα. Το παράδοξο ωστόσο με τις αισθητικές κρίσεις εν γένει είναι ότι η θεμελίωσή τους είναι μεν a priori, όμως η ισχύς τους αναφέρεται σε μία μοναδική χωροχρονική στιγμή. Όταν ζητώ από τους άλλους να συναινέσουν στην κρίση μου ότι ένα ορισμένο λουλούδι είναι ωραίο, δεν το ζητώ παρά κατά τη στιγμή της εκφοράς της κρίσης, καθόσον δηλαδή διαρκεί το συναίσθημα, αφού, όπως είπαμε, δεν είναι σίγουρο ούτε καν πως εγώ ο ίδιος θα το βρω ωραίο κάποια επόμενη στιγμή. Οι υποκειμενικές αισθητικές κρίσεις απαιτούν την αφαίρεση των εμπειρικών όρων και την εστίαση στην καθαρή μορφή της σκοπιμότητας, όμως το αν θα γίνει μια τέτοια αφαίρεση, υπόκειται σε όρους της εμπειρίας. Έτσι, ειδικά για το υψηλό, ο Καντ υποστηρίζει ότι στο συναίσθημα αυτό, που εδράζεται στη συμφωνία μέσω αντίθεσης της φαντασίας με τον Λόγο, έχουν πρόσβαση μόνο όσοι άνθρωποι έχουν αναπτύξει δεκτικότητα για τις ιδέες του Λόγου. Μολονότι θα πρέπει κανείς να αναγνωρίσει μια τέτοια προδιάθεση στην ανθρώπινη φύση, η ανάπτυξή της, συνιστά, σύμφωνα με τον Καντ, προϊόν καλλιέργειας και πολιτισμού. Άρα μπορεί να περιμένει κανείς το συναίσθημα του υψηλού μόνο από ανθρώπους που ζουν σε πολιτισμένες κοινωνίες.